

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ-Нью-Йорк
2004

РУКОПИСНІ ПЛАНИ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ XVIII СТОЛІТТЯ*

Картографічні документи поєднують якості писемних, конвенціональних і зображувальних джерел, тобто належать до джерел комплексного типу. Старовинні карти, плани міст, фортець та укріплень, кресленики будівель і споруд є важливими джерелами з історії України. Для вивчення історії запорозьких козаків та козацької столиці Січі першорядне значення мають рукописні плани Запорозьких Січей та місць їх розташування, виготовлені за часів існування Січей.

Такі документи склалися російськими військовими інженерами за участю запорозьких козаків, здебільшого в роки російсько-турецьких воєн XVIII ст. Кресленики мали значення фіксаційних або проектних документів, що відображали топографічні особливості місцевості, де розташовувалися Січі. Вони призначалися для побудови або реконструкції січових укріплень, порохових льохів, житлових, господарських та інших будівель. Нині лише з допомогою таких документів можна уявити основні містобудівні, архітектурно-планувальні, фортифікаційні, будівельні та інші особливості козацьких Січей.

Хоч від часів перших публікацій архівних рукописних карт та планів Запорозької Січі минуло майже 150 років, ці документи стали об'єктом джерелознавчих та археографічних досліджень тільки в наші часи.

Перші повідомлення про рукописні плани Запорозьких Січей та поселень запорозьких козаків з'явилися в "Записках" Одеського товариства історії та старожитностей у 1860 р. Їх автором був підполковник Генерального штабу А. Шмідт, який опублікував літографовані копії планів Старої (Чортомлицької) Січі 1738 р., Запорозької Січі 1742 р., Запорозького Гарду

---

* Список скорочень, вживаних автором у статті: БРАН – Бібліотека Російської Академії наук (Санкт-Петербург); Б. р. – без року; ВР – Відділ рукописів; губ. – губернія; див. – дивись; дм – дюйм; ін. – інший, інші; М. – масштаб; НБУ – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; нерозб. – нерозбірливо; РДАВМФ – Російський державний архів Військово-Морського Флоту (Санкт-Петербург); РДВІА – Російський державний військово-історичний архів (Москва); РДАДА – Російський державний архів давніх актів (Москва); РДІА – Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург); РВ – Рукописний відділ; саж. – сажень; СКВ – Сектор картографічних видань.

1745 р., карту Дніпра від Нікополя до Берислава з позначенням поселень запорозьких козаків XVIII ст., а також малюнок козацької ради з плану Запорозької Січі 1773 р. (на той час ці документи зберігалися у Військово-топографічному депо Генерального штабу в Москві¹). Цю саму підбірку карт, планів та малюнків Запорозької Січі А. Шмідт подав 1863 р. у географічно-статистичному описі Херсонської губернії². В коментарі до малюнка козацької ради з плану Запорозької Січі 1773 р. А. Шмідт писав: “Цей вид намальовано на особливому плані... у більшому масштабі з усіма деталями; він був поданий імператриці Катерині II і зроблений за два роки до знищення Січі”³.

Схематична копія плану Запорозької Січі 1742 р. з’явилася 1862 р. в розвідці В. Каховського про війни Богдана Хмельницького⁴. Низку карт і планів, пов’язаних із Запорозькою Січчю, опубліковано в інших виданнях XIX ст.⁵ В Музеї Одеського товариства історії та старожитностей зберігався рукописний план Запорозької Січі XVIII ст.⁶

Особливої популярності малюнок козацької ради з плану Запорозької Січі 1773 р. набув після його появи в усіх виданнях праці А. Скальковського “История Новой Сечи или последнего Коша запорожского”, де це зображення вміщено під назвою “Церковь, рада и курени запорожские в 1773 году”⁷. Схоже, що Скальковський знав про існування рукописних планів Запорозької Січі. Але чомусь не залучав їх до своїх праць, залишив поза увагою свідчення плану Запорозької Січі 1773 р. про топографію та устрій останньої козацької столиці на Дніпрі. Побувавши в червні 1845 р. в с. Покровському на Катеринославщині та оглянувши там залишки городища Нової Запорозької Січі, А. Скальковський опублікував цікавий опис січових старожитностей, що зберігалися в селі, а також свою інтерпретацію розпланування та устрою Нової Січі⁸.

Зображення січової церкви з плану Запорозької Січі 1773 р., де січовий храм показано в чужих, не властивих для України архітектурних формах,

¹ Шмидт А. Несколько новых документов о Запорожской Сечи и ее землях // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1860. – Т. IV. – С. 467.

² Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / Сост. Генерального штаба подполковник А. Шмидт. – СПб., 1863. – Ч. 2.

³ Там само. – С. 872.

⁴ Каховский В. Опыт изучения войн Богдана Хмельницкого. Состояние военного искусства у крымских татар и запорожцев. Первый поход Богдана Хмельницкого до прибытия его под Белую Церковь. – [Б. м.] 1862 (окр. аркуш: “Укрепления Сечи по плану, находящемуся в архиве Генерального штаба”).

⁵ Павловский В. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Екатеринославская губерния // Военный сборник. – 1863.

⁶ Бертъе-Делагард А. Каталог карт, планов, чертежей, рисунков, хранящихся в музее Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1888.

⁷ Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – 3-е изд. – Одесса, 1885. – Ч. 1–3.

⁸ Там само. – Ч. 3. – С. 239–255 + карта-вклейка “План Новой Сечи в настоящем ее виде в с. Покровском”.

стало предметом полеміки серед істориків. Відомий російський історик та археолог І. Забелін 1878 р. так писав про цей малюнок у слов'янофільському часописі “Древняя и новая Россия”: “Старовинні самобутні російські форми будівельного мистецтва ще в повній мірі панували впродовж XVIII століття, зрозуміло, найчастіше віддалік від столиць, в яких у ті часи вже впроваджувалися досить зіпсовані форми західнього будівництва... У цьому відношенні на особливу увагу заслуговує церква Нової Запорозької Січі, ... споруджена в 1734 році з тими північними великоросійськими мотивами в її прикрасах, які, між іншим, можуть служити свідченням того, що життя далекого Запорожжя складалося з найрізномірніших елементів населення з усієї Руської землі, що в його середовище потрапляли люди з найдальших куточків, чим і пояснюється ця поява на крайньому Півдні північних церковних форм, принесених, звичайно, північним теслею...”⁹.

Навпаки, Д. Яворницький розумів, що думка про існування в Запорозькій Січі храму, спорудженого в чужих для України формах, є хибною. В своїй праці “Запорожье в остатках старины и преданиях народа” він дорікав А. Скальковському за публікацію цього сумнівного за історичною достовірністю малюнка в 3-у виданні “Истории Новой Сечи”: “На цьому знімку немає нічого, що нагадує Запорозьку Січ, немає ні найменшого натяку на січових козаків. Перед вами церква великоросійського стилю, рублена, із зубчатою різьбою, з так званими кокошниками на самій церкві та на її притворах...”¹⁰.

Картографічні документи, пов'язані з історією запорозького козацтва, постійно перебували у сфері наукових інтересів Д. Яворницького. Давні карти Запорожжя та плани Січі неодноразово публікувалися в його працях. Схематичне зображення плану Запорозької Січі 1742 р. наведене в тій же праці “Запорожье...”¹¹. Про місця розташування січей, козацькі старожитності та картографічні матеріали з історії Запорожжя вчений повідомляв на VI Археологічному з'їзді 1884 р. в Одесі^{*}, XI Археологічному з'їзді 1898 р. в Києві¹², XIII Археологічному з'їзді 1905 р. в Катеринославі¹³, публікував їх у різних виданнях¹⁴.

⁹ Забелин И. Черты самобытности в древнерусском зодчестве // Древняя и новая Россия. – 1878. – № 4. – С. 298.

¹⁰ Эварницкий Д. И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. С 55 рисунками и 7-ю планами. – СПб., 1888. – Ч. 2. – С. 169.

¹¹ Там само.

^{*} Труды VI Археологического съезда в Одессе (1884). – Одесса, 1886. – Т. 1. – С. 62 (Протоколы).

¹² Эварницкий Д. И. К вопросу о числе и порядке Запорожских Сечей по новым архивным данным // Известия XI Археологического съезда в Киеве. – К., 1899. – № 7. – С. 85; його ж. О запорожских Сечах // Труды XI Археологического съезда в Киеве. – М., 1902. – Т. 2. – С. 96.

¹³ Эварницкий Д. И. Запорожская старина // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе. – М., 1908. – Т. 2. – С. 51–60; його ж. Запорожская старина // Там само. – С. 61–70.

¹⁴ Эварницкий Д. И. Вольности запорожских козаков. – СПб., 1890; його ж. Планы части Днепра 1779 и 1780 гг. – Екатеринослав, 1905.

На Виставці XII Археологічного з'їзду 1902 р. в Харкові, за ініціативою голови з'їзду Д. Багалія, було влаштовано картографічний розділ, де експонувалися рукописні карти і плани з історії Запорозької Січі, надані Військово-ученим архівом Головного штабу. Це “План Старой Самары или местечка Богородичного, с показанием крепостных строений, 1747 г.”, “План Старой Сечи запорожских казаков, 1738 г.”, “План Запорожской Сечи и вокруг лежащей ситуации, 1773 г.”, інший “План Запорожской Сечи и вокруг лежащей ситуации”, “План Запорожской Сечи”, “Карта течению р. Днепра от Конских Вод и Каменного Затона до Кизикерменя с показанием Запорожской Сечи”, “План Запорожскому Гарду”¹⁵. На з'їзді Д. Багалій виступив з доповіддю про картографічні матеріали виставки¹⁶. Карти та плани, де була позначена чи зображена Запорозька Січ, входили до каталогів російських архівів¹⁷. Велике наукове значення для вивчення картографічних джерел з історії Росії та України, зокрема й Запорозької Січі, мали праці з історії картографії В. Кордта, що вийшли друком у Києві наприкінці XIX – на початку XX ст.¹⁸

Однак по революції 1917 р. робота в галузі історичної картографії в Україні припинилася. Вона почала відроджуватися в 1920-х роках зусиллями вчених Всеукраїнської Академії Наук – М. Грушевського, В. Кордта, П. Тутковського¹⁹, Н. Василенкової-Полонської²⁰ та інших. У 1931 р. вийшла друком збірка історичних карт України В. Кордта, що повторювала і доповнювала його попередні роботи²¹. Після цього в дослідженні картографічної спадщини України настала довга перерва.

У 1960-х роках карти і плани Запорозької Січі, укріплень і поселень запорозьких козаків з'являються у працях В. Голобуцького²², О. Апанович²³

¹⁵ Каталог Выставки XII Археологического съезда в Харькове. Картографический раздел. – Харьков, 1902. – С. 14–15.

¹⁶ Труды XII Археологического съезда в Харькове. – М., 1905. – Т. 3. – С. 381–382.

¹⁷ Каталог Военно-ученого архива Главного штаба. – СПб., 1893. – Вып. VI. – Отд. VIII: Топографические и семитопографические карты; Отд. IX: Планы городов, местечек и их окрестностей; Каталог книжного и географического магазина изданий Главного штаба. – СПб., 1906; Каталог Военно-Ученого Архива Главного управления Генерального штаба. – СПб., 1910. – Т. 3.

¹⁸ Кордт В. Материалы по истории русской картографии. – К., 1899. – Вып. I; *його ж.* Материалы по истории русской картографии. – К., 1906. – Вып. 2.

¹⁹ Тутковський П. [А.]. Матеріали до бібліографії мапознавства України (Мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча література). – К., 1924. – Ч. 1. (Українська Академія наук. Збірник Історико-філологічного відділу № 16); *його ж.* Бібліографія українських мап. – К., 1926.

²⁰ Василенкова-Полонська Н. З історії останніх часів Запоріжжя // Записки Історико-філологічного відділу ВУАН. – 1926. – Кн. XIX. – С. 278–331. Опубліковано фотокопію рукописної карти Південної України середини XVIII ст.

²¹ Кордт В. Матеріали до історії картографії України. – К., 1931. – Ч. I.

²² Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. – К., 1961. Опубліковано фотокопії планів Старої (Чортомлицької) Січі 1738 р., Нової (Підпільненської) Січі 1745 та 1773 рр., план Запорозького Гарду 1745 р.

²³ Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. – К., 1968.

та інших авторів, переважно в якості ілюстрацій, без коментарів. При цьому в анотаціях до креслеників нерідко припускалися помилки. Про карти і плани Дніпра та о. Хортиці XVIII ст. ішлося в розвідках В. Фоменка²⁴.

1971 р. автор цієї статті вперше опублікував і прокоментував план Запорозької Січі 1740 р., складений у Новій Січі інженер-прапорщиком князем С. Мишецьким, автором відомої “Истории о козаках запорожских”²⁵. Цей же план наводився згодом у моїх статтях про Запорозьку Січ²⁶, публікувався в “Архіві Коша Нової Запорозької Січі”²⁷. В “Архіві Коша...” опубліковано також плани Запорозької Січі 1737, 1738, 1745 рр. та Запорозького Гарду 1745 р.²⁸

Про визначення географічних координат Запорозької Січі Астрономічною експедицією Російської Академії наук 1770 р., яку очолював Христофор Ейлер, про складання експедицією карти Дніпра та Запорожжя йшлося у моїй статті 1991 р.^{28а} Великим внеском у дослідження картографічної спадщини України, зокрема “Бопланіани”, стали праці Я. Дашкевича²⁹, М. Вавричин³⁰ та інших дослідників.

У теперішній статті йдеться про рукописні плани та кресленики Старої (Чортотлицької) та Нової (Підпільненської) Запорозьких Січей XVIII ст., виявлені автором в архівах і бібліотеках Москви, Санкт-Петербурга та Києва. Тут подаються бібліо-археографічні описи планів і креслеників та довідки про зображувані об’єкти. Оскільки зараз не існує єдиних усталених правил комплексного опису таких джерел, автору довелося самому опрацювати його форму (див. Додаток).

---

²⁴ *Фоменко В. Г.* Кічкаська переправа і городок на Малій Хортиці // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2; *його ж.* План Запорозької верфи // Архіві України. – 1969. – № 3. – С. 49–52; *його ж.* Острів Хортиця на перших картах Дніпра // Там само. – № 4. – С. 49–52.

²⁵ *Ленченко В. О.* Невідомий план Запорозької Січі // Український історичний журнал. – 1971. – № 10. – С. 106–113.

²⁶ *Ленченко В. О.* Остання козацька столиця на Дніпрі // Пам’ятки України. – 1989. – № 2. – С. 38–42; *Lenchenko V.* The Lost Cossack Capital on the Dnieper // Ukrainian Heritage. – 1990. – P. 10–13.

²⁷ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775. – К., 1998. – Т. 1. – С. 545.

²⁸ Там само. – С. 543, 544, 546, 547.

^{28а} *Ленченко В. О.* З історії географічних досліджень України Російською Академією наук у XVIII ст. // Проблеми історичної географії України. Зб. наук. пр. – К., 1991. – С. 124–132.

²⁹ *Дашкевич Я.* Середньовічні карти України в дослідженнях кінця XVIII – початку XIX ст. // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. – К., 1985. – Вип. III. – С. 85–90; *його ж.* Україна на картах XIV–XVI ст.: Стан і проблема досліджень // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. – К., 1988. – С. 94–100; *його ж.* Боплан в українській та російській історіографії // Боплан і Україна: Зб. наук. пр. – Львів, 1998. – С. 46–77; *його ж.* Бібліографічна Бопланіана // Там само. – С. 294–318.

³⁰ *Вавричин М.* Карти України Гійома Левассера де Боплана // Жовтень. – 1981. – № 4. – С. 89–94; *її ж.* Карти українських земель Г. Боплана в бібліотеках і архівах СРСР // Бібліографічна інформація і сучасність: Зб. наук. пр. – К., 1981. – С. 116–127; *її ж.*

Старій (Чортомлицькій) Січі присвячено 4 рукописних плани та кресленики. Вони датуються кінцем XVII – початком XVIII ст.³¹, 1736³² та 1738 рр.³³

Новій (Підпільненській) Січі присвячено 18 документів. Вони датуються 1737³⁴, 1739³⁵, 1740³⁶, 1741³⁷, 1742³⁸, 1745³⁹, 1760⁴⁰, 1766⁴¹, 1768⁴² та 1773 рр.⁴³ Є відомості про виготовлення у XVIII ст. й інших планів Запорозької Січі. Не виключено, що окремі з них збереглися і ще чекають на своїх дослідників.

Згадані плани та кресленики досить повно інформують про топографію навколишньої місцевості та архітектурний устрій тієї чи іншої Січі. Для повнішого розуміння цих документів нагадаємо історію цих Січей.

Гійом Левассер де Боплан – картограф України // Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року. – К.; Львів, 2000. – С. 3–13.

³¹ БРАН, РВ. – Карти і плани. – Од. зб. 164/3684 (карта Дніпра від р. Тясмину до р. Татарки з притоками Ворскла, Орель, Самара. Б. р., ймовірно, кінець XVII – початок XVIII ст. – Вміщено схематичний план Чортомлицької Січі, помічений написом “Сечь”).

³² РДАДА. – Ф. 192: Катеринослав. губ. – Од. зб. 17 (карта Дніпра від р. Самари до Лиману. Б. р., ймовірно, 1736 р. – На окремому аркуші вміщено “План Старой Сечи казаковъ запорожских...”).

³³ РДВІА. – Ф. ВУА. – Од. зб. 21916 (“План Старой Сечи казаков запорожских...” 1738 р.); Там само. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7450 (“План Старой Сечи казаков запорожских...” Б. р., ймовірно, 1738 р.).

³⁴ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7451 (“Планъ запоржских козаков города Сечи ис ретранжаментом”, 1737 р.).

³⁵ НБУ, СКВ. – Од. зб. 1744 (“Планъ Сечи или крепости запорожской”. Б. р., ймовірно, 1739 р.).

³⁶ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7452 (“Планъ крепости Запорожской Сечи”, 1740 р.).

³⁷ Там само. – Од. зб. 7453 (“План Запорожской Сечи...”, 1741 р.); Од. зб. 7454 (“Профили Запорожской Сечи”, 1741 р.).

³⁸ РДВІА. – Ф. ВУА. – Од. зб. 21962 (“План Запорожской Сечи с ситуацией и в каком ныне состоянии”, 1742 р.).

³⁹ БРАН, РВ. – Карти і плани. – Од. зб. 829 (“План Запорожской Сечи”, 1745 р.); РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7455 (“План Запорожской Сечи”, 1745 р.); РДВІА. – Ф. ВУА. – Од. зб. 2164 (“План Запорожской Сечи”, 1745 р.).

⁴⁰ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7456 (“План ретраншементу Запорожской Сечи”, 1760 р.).

⁴¹ Там само. – Од. зб. 7457 (“План ретраншементу Запорожской Сечи”, 1766 р.); Од. зб. 7460 (Проект порохового льоху для Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі, 1766 р.); Од. зб. 7458 (Проект казенних будівель для Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі, 1766 р.); Од. зб. 7461 (Проект штаб-офіцерського будинку для Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі, 1766 р.); Од. зб. 7459 (Проект провіантського та артилерійського магазейнів для Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі, 1766 р.).

⁴² Там само. – Од. зб. 7462 (План і профілі Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі, 1768 р.).

⁴³ РДВІА. – Ф. ВУА. – Од. зб. 21963/І (“План крепости Запоржской Сечи с округъ лежащею ситуациею”, 1773 р. – Вміщені коментар про запорозьких козаків та Січ, герб Війська Запорозького Низового, а також малюнок із зображенням січової козацької ради, церкви та куренів); Там само. – Од. зб. 21963/ІІ (“План крепости Запорожской Сечи с округъ лежащею ситуациею”, 1773 р.).

Стара, або Чортотлицька, Запорозька Січ існувала в 1652–1709 та 1728–1730 рр. Розташовувалася вона на правому березі Дніпра біля гирла р. Чортотлик на річковому півострові, який омивали річки Чортотлик та дніпрові гілки Скарбна, Павлюк, Підпільна. Від материкового берега головна частина Січі відокремлювалася бродом-протокою Прогной. З часом дніпрові повені розмили Прогной, перетворивши січове городище на острів. Рештки городища Чортотлицької Січі в с. Капулівці Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. затоплені Каховським водоймищем.

Опис Чортотлицької Січі, записаний у Приказі Малої Росії в Москві 1672 р. від кошового отамана Овсія Шашола, свідчив: “Город Січа, земляний вал, стоїть в устях Чортотлика і Прогною над рікою Скарбною. У висоту той вал – 6 сажнів [12,96 м]. Від поля, Сумського боку й від Базавлука – по валу ставлені палі та бійниці; а з другого боку, від устя Чортотлика й від ріки Скарбної – до валу роблено коші дерев’яні, насипані землею. А в тому городі – башта від поля, мірою кругом 20 сажнів [43,2 м], а в тій башті влаштовано бійниці. А перед тою баштою, за ровом, зроблено земляний городок, круг нього мірою 100 сажнів [216 м], а в ньому – вікна для гарматної стрільби. Та для проходу по воду зроблено на Чортотлик і на Скарбну вісім форток, а над тими фортками – бійниці, а в ширину ті фортки – тільки одному чоловіку пролізти з водою. А мірою той город Січа з поля, від річки Прогною до річки ж Чортотлика – 100 сажнів [216 м]. А біля того города обрізано рів у вишину 5 сажнів [10,8 м]... А мірою ж увесь Січа-город буде кругом з 900 сажнів [1944 м]. А будували той город Січу кошовий отаман Лутай з козаками літ з 20 тому”⁴⁴. [1 рос. саж. XVII ст. = 2,16 м]. Згідно з тим самим описом, на Січі в ті часи працювало 100 ковалів, а на озброєнні були 1 гармата “ломова”, 11 гармат польових та 5 “затинних піщалей”. Пороху гарматного й рушничного було 350 пудів, свинцю – 300 пудів, гноту гарматного – 30 пудів. Кількість січової артилерії з часом збільшувалася.

Посеред Січі розташовувалися дерев’яна трибанна Покровська церква, 38 куренів, січова школа, комори-скарбниці та інші будівлі. У Чортотлицькій Січі змінилося кілька храмів, які періодично гинули в полум’ї пожеж і відбудовувалися. Першу Покровську церкву було збудовано в 1659 р., другу – 1664 р., третю – в 1690–1693 рр., четверту, останню, – в 1694–1696 рр. За дзвіницю слугувала головна в’їзна вежа, опоряджена дзвонами та гарматами. На передмістях розташовувалися численні житлові, господарські, ремісничі, торгові та інші будівлі.

У статтях “Вічного миру” 1686 р. та інших джерелах XVII ст. Чортотлицька Січ зветься “городом”. На зламі XVII–XVIII ст. Січ була найбільшим містом-фортецею Південної України. За сучасними підрахунками, площа забудови головної укріпленої частини Січі сягала 20 гектарів, а разом із торгово-ремісничими передмістями, слободами та хуторами, розташованими на материковому березі – 35–40 гектарів.

⁴⁴ Акты, относящиеся к Южной и Западной России. – СПб., 1879. – Т. IX. – Стб. 12.

Запорозька Січ, очолювана кошовим отаманом К. Гордієнком, 1708 р. стала на бік гетьмана І. Мазепи в боротьбі за визволення України з-під панування Московської держави. Цар Петро I наказав знищити Запорозьку Січ. Російські війська під командою полковника П. Яковлева, знищивши попередньо козацькі подніпровські міста-фортеці Келиберду, Переволочну, Старий та Новий Кодаки, за допомогою компанійців П. Галагана після кількадечної облоги 14 травня 1709 р. захопили Чортомлицьку Січ. Переможці скарали на смерть наказного кошового отамана, 38 курінних отаманів, багато козаків та членів їхніх родин. Замордованих на плотях-шибеницях було пущено по Дніпру. Січові укріплення були зруйновані, курені, церква та інші будівлі спалені. З Січі було вивезено 40 гармат, запаси пороху, військового спорядження, січові клейноди, скарб, архів, церковні реліквії та інше майно.

Після знищення Чортомлицької Січі запорожці перейшли на землі Кримського ханства, де заснували Кам'янську, а згодом Олешківську Січі. 1728 р. прихильники повернення Війська Запорозького Низового на рідні землі перейшли з Олешок на городище Чортомлицької Січі. Не одержавши згоди царського уряду на повернення, 1730 р. запорожці знову переселилися на Кам'янську Січ, де перебували до весни 1734 р. Відмовившись від протекторату Кримського ханства, Військо Запорозьке Низове в березні 1734 р. повернулося на рідні землі, де заснувало Нову Запорозьку Січ, розташовану неподалік городища Старої Січі.

Справжні плани Чортомлицької Січі досі не виявлені. Можливо, їх взагалі не існувало. Єдине “прижиттєве” зображення цієї Січі, яке нагадує план, мені вдалося знайти на рукописній карті Дніпра кінця XVII – початку XVIII ст., яка зберігається в Бібліотеці Російської Академії Наук у Санкт-Петербурзі*. Тут нижче Дніпрових порогів на правому березі Дніпра позначена Чортомлицька Січ, помічена написом “Съчь”. Інший кресленик, що зберігається в Російському державному архіві давніх актів у Москві, було складено, вірогідно, в 1736 р. Хоч він іменується планом “Старої Січі козаків запорозьких”, однак насправді фіксує лише топографію місцевості навколо городища Чортомлицької Січі. Два інших плани Старої Січі 1738 р., що зберігаються в Російському державному військово-історичному архіві в Москві і наводяться в сучасних виданнях, як плани Чортомлицької Січі, насправді є планами січового городища з проектом спорудження на цьому місці Старосіченського ретраншементу та корабельні для ремонту суден Дніпровської військової флотилії. Проект було реалізовано лише частково. Головна корабельня Дніпровської військової флотилії, названа “Запорозькою верф'ю”, була збудована на о. Мала Хортиця (зараз о. Байди в м. Запоріжжі). В 1738–1739 рр. Старосіченський ретраншемент використовувався для ремонту суден та зберігання військових припасів і матеріалів. За Белградським мирним договором 1739 р. російські фортеці та укріплення, роз-

---

* БРАН, РВ. – Карти і плани. – Од. зб. 164/3684.

ташовані нижче Дніпрових порогів, мали бути скасовані. Однак певний час вони й далі використовувалися за своїм призначенням.

Нова, або Підпільненська, Запорозька Січ була військово-адміністративним центром Війська Запорозького Низового в 1734–1775 рр. Розташовувалася на правому березі Дніпра на річковому мисі, який омивала дніпровська гілка р. Підпільна. Городище Нової Запорозької Січі в с. Покровському Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. затоплене Каховським водоймищем.

Нова Запорозька Січ була заснована 31 березня 1734 р., коли запорожці, очолювані кошовим отаманом І. Малашевичем, вийшли з-під протекції Кримського ханства, залишили Січ на Кам'янці й повернулися на батьківщину. Нову Січ було закладено на відстані 5–6 верст від городища Чортотлицької Січі вниз по течії Дніпра.

Початок будівництва Нової Січі припав на часи російсько-турецької війни 1735–1739 рр., що негативно позначилося на її плануванні та забудові. Перший проектно-фіксаційний план Нової Січі датується 1737 р. Скориставшись військово-політичною ситуацією, під приводом захисту Січі від татарських нападів царські власті розмістили тут команду російських урядових військ, яка мала наглядати за запорожцями. Для цього при Січі було збудовано окреме укріплення – Новосіченський ретраншемент (у тогочасних офіційних документах ця назва вживалася також для означення укріплень всієї Січі). Як засвідчує план Запорозької Січі 1739 р. та план Січі 1740 р., складений інженер-прапорщиком князем Семеном Мишецьким, Січ на ті часи була збудована.

За свідченням планів та писемних джерел, остання козацька столиця на Дніпрі мала такий устрій. Вона займала частину просторого річкового мису, що омивався р. Підпільною. Від неї відгалужувалася р. Сисина. Дніпрові плавні, річки, протоки, озера, острови складали важкодоступну природну перепону. Січ поділялася на 4 містобудівні частини – Кіш, торгово-ремісничче передмістя, Новосіченський ретраншемент та приміську слободу з козачими дворами та хуторами.

Головна складова частина Січі – Кіш (“Замок”, “Крепость запорожских козаков”, “Укрепление Кошей”, “Кошевое укрепление”) – розташовувалася в закруті-луці р. Підпільної. Це було окреме колоподібне укріплення, оточене сухим ровом та валом, зміцненим по гребеню палісадом. Триярусна дерев'яна в'їзна вежа-дзвіниця, опоряджена дзвонами та гарматами, стояла над головним входом Коша з боку передмістя. Друга вежа, що звалася Базавлуцькою, височіла з протилежного боку Коша над р. Підпільною. Кіш мав 6 допоміжних входів-виходів з хвіртками у валах, влаштованих, імовірно, в невеликих вежах. За планами Січі та сучасними підрахунками, Кіш у довжину сягав 350 м, у ширину – 300 м, його площа становила близько 9 гектарів. В середині розташовувалися січова Покровська церква, 38 куренів з коморами-скарбницями, будинки кошового отамана та січового духівництва, військова канцелярія, скарбниця, січова школа та інші будівлі. Розта-

шовуючись колом, споруди утворювали майдан, на якому збиралися козацькі ради.

До Коша прилягало торгово-ремісничє передмістя (“форштадт”, “слобода”, “Гасан-Баша”). У 1766 р., за свідченням козацького старшини Чугуївця, тут налічувалося “до 500 куренных и козачьих торговых и мастеровых домов”⁴⁵. На передмісті неподалік від головної брами Коша стояв славнозвісний Стовп, до якого прив’язували й карали ударами київ чи різок порушників лицарської честі (цей Стовп позначений на плані Січі 1739 р.). Поряд стояли котли-литаври, якими скликали товариство на січові ради. На січовому передмісті розташовувався ринок з численними торговими ятками й рядами, стояли пороховий льох і пушкарня, де зберігали січову артилерію та ув’язнювали злочинців. На передмісті було два редути, споруджені для прикриття Коша на початку будівництва Січі. Передмістя було оточене земляним валом та ровом бастионових окреслень. У перші роки існування Січі по валу були встановлені “тури” – конічної форми, плетені з лози коші, наповнені землею. Зовні Січ оточувала смуга “вовчих ям” та рогаток-розсох. Всередину провадили двоє воріт, що були захищені зовні невеликими рavelінами (пізніше у валах передмістя залишили одні ворота та кілька хвірток). У висоту вали укріплень сягали 3–4 м, у ширину (в підшві) – 6 м, глибина й ширина ровів становили відповідно 4 і 6 м. Площа забудови січового передмістя сягала 30 гектарів.

До січового передмістя з одного боку прилягало козацьке кладовище, а з боку р. Підпільної – Новосіченський ретраншемент, де розташовувалася команда російських урядових військ. Вона складалася з 2-х рот солдатів при 6-ти гарматах на чолі з обер-комендантом. Це укріплення, оточене земляним валом та ровом з двома кутовими напівбастионами, поділялося на дві частини, більшу – “горнверк” та меншу – “теналію”. В експлікаціях на планах Січі вказуються, передусім, об’єкти й будівлі ретраншемента. Площа забудови цього укріплення становила близько 2,5 гектара.

Між запорожцями та російською командою Новосіченського ретраншемента часто виникали чвари, суперечки, бійки. Ворожа до козацтва інституція не могла придушити демократичні традиції запорожців. Це визнавав “офіційний історіограф російський” академік Герхард Міллер, який 1760 р. писав: “Хоч запорозькі козаки перебувають під владою малоросійського гетьмана, однак треба розуміти, що через віддаленість місця та невгамовність життя цього народу не можна тримати їх у повній покорі. Тому й російський офіцер, з малим своїм гарнізоном у Січі перебуваючи, не наважується мати над ними будь-якої влади, побоюючись за життя своє та майно”⁴⁶.

---

⁴⁵ *Эварницкий Д. И.* Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 2. – С. 1854.

⁴⁶ *Миллер Г.* Известия о запорожских казаках // Сочинения и переводы к пользе и увеселению служащие. – СПб., 1760. – Май. – С. 411.

Земляні укріплення жорстко окреслили забудову Січі, що дедалі більше ущільнювалася, заважала територіальному розвитку міста. Загальна площа забудови Нової Запорозької Січі перевищувала 40 гектарів. Нова Січ, як і Чортомлицька, була найбільшим містом-фортецею Запорожжя з суто чоловічим населенням. За свідченням Географічного словника Російської імперії, виданого 1773 р., “козаков в Сечи живущих считается 27117 человек”⁴⁷.

У Січі, з її дерев'яними будівлями, не раз траплялися пожежі. Після великої пожежі 1 квітня 1756 р., коли згоріла більша частина куренів та інших будівель, козацька рада вирішила перенести Запорозьку Січ з р. Підпільної на Микитин Перевіз (зараз м. Нікополь), – на що потрібен був дозвіл царських властей. Прохання Коша підтримав гетьман К. Розумовський, були розроблені проекти перенесення Січі на нове місце. Проте “секретним” указом імператриці Катерини II 1764 р. перенесення Січі було заборонене⁴⁸.

За часів Нової Січі Військо Запорозьке Низове досягло значного поступу в розвитку хліборобства, скотарства, рибальства, соледобування, торгівлі. Не зважаючи на перепони царських властей, до Січі періодично приходили торгові кораблі з екзотичним крамом, тканинами, фруктами, винами з Криму, Туреччини, Греції, Італії.

Запорозьке козацтво за часів Нової Січі виступало послідовним оборонцем прав і свобод українського народу, підтримувало національно-визвольну боротьбу. Військо Запорозьке Низове виступало активною збройною силою в російсько-турецьких війнах 1735–1739 та 1768–1774 рр., що, врешті, пробили вихід Російській імперії до Чорного моря. Запорозька Січ втратила значення військового форпосту в боротьбі з Портою Отоманською і ханським Кримом, а її економічний поступ та визвольні традиції загрожували інтересам самодержавно-кріпосницької імперії. Уряд Катерини II вирішив ліквідувати Запорозьку Січ.

У відповідності з таємними інструкціями та планами, розробленими фаворитом Катерини II “сіятельним” князем Григорієм Потьомкіним, численні російські війська під командуванням генерал-лейтенанта Петра Текелія 4–5 червня 1775 р. оточили й зайняли Січ. Кошовий отаман Петро Калнишевський, військовий суддя Павло Головатий, писар Іван Глоба були заарештовані й вивезені до Москви на військовий суд, де їх засудили на довічне ув'язнення. Були реквізовані й вивезені з Січі скарб, клейноди, архів, церковні реліквії Війська Запорозького. Згодом були описані та передані у власність передусім вищих сановників Російської імперії землі та майно Запорозької Січі. У серпні 1775 р. проголошено маніфест Катерини II, який стверджував: “Січ Запорозька вщент уже зруйнована із знищенням на майбутнє й самої назви запорозьких козаків”.

---

⁴⁷ Полунин Ф. А. Географический лексикон Российского государства. – СПб., 1773. – С. 378.

⁴⁸ Ленченко В. О. Листи кошового отамана П. Калнишевського 1763 року про устрій Запорозької Січі // Пам'ятки України. – 1989. – № 3. – С. 28–30.

Маючи перед собою автентичні плани Нової Запорозької Січі XVIII ст., можемо уявити помилки, припущені А. Скальковським у трактуванні решток січового городища в с. Покровському, яке він оглянув у червні 1845 р. На той час, як свідчить складений професійним землеміром та А. Скальковським схематичний “План Новой Сечи в настоящем ее виде в с. Покровском”⁴⁹, топографія місцевості, порівнюючи з часами Січі, значно змінилася. На цьому плані, загалом, правильно позначені залишки земляних укріплень колишнього Коша, січового передмістя та Новосіченського ретраншементу. Але визначаючи призначення, назви та розташування об’єктів Січі, автор “Истории Новой Сечи”, покликаючись на перекази місцевих жителів, припустився суттєвих помилок. Дніпрові повені вже значно зруйнували на той час територію колишнього Коша, де колись розташовувалися січові курені та церква (на плані – “Паланка или внутренний Кош”). Тут утворилася затока “Уступ”, яку Скальковський вважав рештками січової гавані – її там ніколи не було. Січовий базар (“Предместье Шамбаш или Гасан-Баша”) автор розмістив за межами колишнього січового передмістя, на території с. Покровського, – його там теж не було. Козацькі курені (“Следы прежде бывших, но ныне не существующих 38 куреней”) Скальковський хибно розташував на території передмістя (“Кош, ныне Городок”). Рештки двох редутив на передмісті автор помилково трактував, як “Следы башен”. План Нової Січі А. Скальковського суперечить історичним реаліям. Але цей план і зараз з’являється у деяких працях про українське козацтво⁵⁰. Публікація автентичних рукописних планів Запорозької Січі XVIII ст. сприятиме виправленню цих помилок, поглибленню наших знань про устрій козацької столиці.

ДОДАТОК

Описи рукописних планів Старої (Чортомлицької) та Нової (Підпільненської) Запорозьких Січей XVIII століття

Опис документа включає: відомості про місце зберігання (архів, бібліотека, відділ, фонд, опис, одиниця, справа зберігання); найменування документа українською мовою, рік складання; довідка про призначення та зображені об’єкти документа; найменування документа мовою оригіналу (російською), рік, місяць, дата складання (за наявності); військове звання (посада), ім’я, прізвище особи, яка завізувала (затвердила) документ; звання (посада), ім’я, прізвище виконавця (кресляра) документа; архівні помітки, печатки,

⁴⁹ Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – 3-е изд. – Ч. 3 (див. карту-вклейку “План Новой Сечи в настоящем ее виде в с. Покровском”).

⁵⁰ Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002. – С. 348 (див. план “Нова Січ (1734–1775 рр.)”).

нумерація аркушів (за наявності); масштаб плану чи кресленника (в одиницях виміру оригіналу та в метричній системі), наявність лінійних масштабів до плану та профілів укріплень; розміри аркуша (в см); техніка виконання, позначення орієнтації, рельєфу, напрямків течії і глибин річок тощо; особливості розміщення та художнього оформлення заголовків і пояснювальних написів; тексти пояснювальних та інших написів.

Тексти передаються за дипломатичним методом, відредаговано розділові знаки, прийменники. Збережено маловживані літери кириличного й латинського алфавітів.

Стара (Чортомлицька) Запорозька Січ

1. БРАН, РВ. – Карти і плани. – Од. зб. 164/3684. – Карта Дніпра від р. Тясмину до р. Татарки з притоками Ворскла, Орель, Самара. Б. р., вірогідно, в кінці XVII – на початку XVIII ст.

М. 1 миля = 2 версти в 1 дм = [1: 84 000]. Лінійний масштаб.

112 x 110. Туш, перо. Позначена орієнтація. Рельєф показано штриховкою.

Нижче Дніпрових порогів на правому березі Дніпра позначена Чортомлицька Січ, помічена написом “Съчь”. Укріплення Січі мають колоподібні абрисы.

2. РДАДА. – Ф. 192: Катеринослав. губ. – Од. зб. 17. – Карта Дніпра від р. Самари до Лиману. Б. р., вірогідно, 1736 р.

Фіксаційна карта Дніпра від устя р. Самари до устя Лиману.

“Карта описанию реки Днепра от усть реки Самары даже до усть Лимана. Берега с мачтапа положенного при сей карте, а широта реки примеромъ для показанія мелей, острововъ и пороговъ, а по реке цифирь значить футы глубины. Сочинили сию карту геодезистъ Иванъ Елагинъ, геодезии ученикъ Петръ Лукинъ”.

На аркуші в більшому масштабі викреслено план городища Старої Чортомлицької Січі: “Планъ Старой Сечи казаковъ запорожскихъ, которой въ генеральной карте стоить под литерою “А”, с показаниемъ форватера па рекамъ цифирными литерами, которые значить футы”.

М. 500 саж. = 1 верста в 1 дм [1: 42 000]. Лінійний масштаб.

35 x 34. Туш, перо, акварель.

Написи: “Заливъ / глубина от 2-х до 3-х сажень”, “Река Днепръ”, “Река Чертомлыкъ”, “р. Павлюкъ”.

3. РДВІА. – Ф. ВУА. – Од. зб. 21916. – План Старої Січі козаків запорозьких. 1738 р. Кресленник був завізований генерал-фельдмаршалом графом фон-Мініхом.

План городища Старої (Чортомлицької) Січі з проектом спорудження на цьому місці Старосіченського ретраншементу з корабельнею для ремонту суден Дніпровської військової флотилії. В експлікації вказані об'єкти ретраншементу, їх призначення, топографічні характеристики місцевості тощо. Наведено профілі укріплень. Проект було реалізовано частково.

Головна корабельня Дніпровської військової флотилії, названа “Запорозькою верф’ю”, була збудована на о. Малій Хортиці (зараз о. Байди в м. Запоріжжі). В 1738–1739 рр. Старосіченський ретраншемент використовувався для ремонту суден та складування військових припасів і матеріалів. За Белградським мирним договором 1739 р. російські фортеці та укріплення, розташовані нижче Дніпрових порогів, скасовувалися. Окремі дослідники цей кресленик помилково трактували як план власне Чортомлицької Січі.

“Планъ Старой Сечи казаков запорожскихъ, / а где какому надлежитъ бытъ при сем / плане строению, значить под нижеписанными литерами...”
Печатка “Депо картъ”. Інвентарна марка “107”.

М. 10 саж. в 1 дм [1:840]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

42 x 59,6. Туш, перо, акварель. Позначена орієнтація. Рельєф показано штриховкою та відмивкою. Позначені напрямки течії річок, відмітки глибин у футах. Заголовок з поясненнями та профілі укріплень – у картушах.

Пояснювальні написи:

А. Где бытъ крепости, / которая и прежде / была у запорожскихъ казаковъ.

В. Где бытъ верфи къ / строению судовъ.

С. Где бытъ эленгамъ / для спуску судовъ.

Д. Магазины для по/клажи такелажевъ / и материаловъ.

Е. Бытъ казармамъ / для житья служите/лямъ.

Ф. Где каналъ от степи.

Г. Около верфи полисадъ.

Н. Низкое место, ко/торое вешнею болшею / водою понимаетъ.

І. Бытъ избамъ мастер/ским.

К. Где бытъ кузницамъ”.

Напис-резолуція: “На месте при литере “А” зделать о четырехъ полигонахъ шанць под литерою “L”. / От степной стороны зделать ретранжаментъ з двумя редутами при литере “MN”. / Около казармъ и протчаго строения обставить полисадникомъ при литере “О”, / смотря по положению места. В лагере при реке Каменке майя 24 дня 1738 году. У подлиннаго подписано: Графъ фон Миннихъ”.

Інші написи: “Степь”, “река Чертомлыкъ / глубина от 2-х до 3-х сажнень”, “река Скѡрбна”, “река Павлюкъ”.

4. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7450. – План Старої Січі козаків запорозьких. Б. р., вірогідно, 1738 р.

За масштабом, зображеннями та написами кресленик є аналогічним із док. № 3.

“Планъ Старой Сечи казаков запорожскихъ, а где какому / надлежитъ бытъ при семъ плане строению значит / под нижеписанными литерами...”
Архівна позначка: “№ 5-й. Генерал майоръ Ферстеръ”*

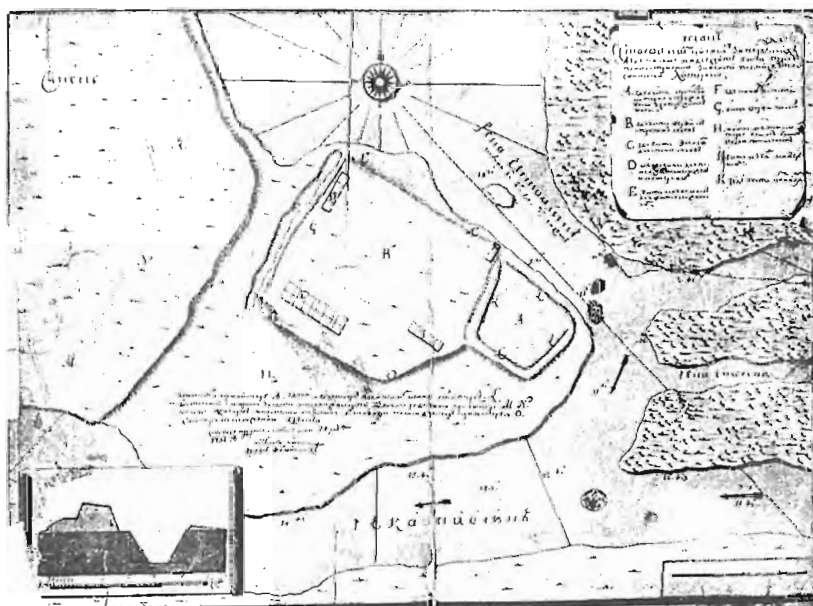
М. 10 саж. в 1 дм [1:840]. Лінійний масштаб.

---

* Генерал-майор Ферстер очолював наприкінці XVIII – початку XIX ст. “Депо карт” архіву при Головному штабі.

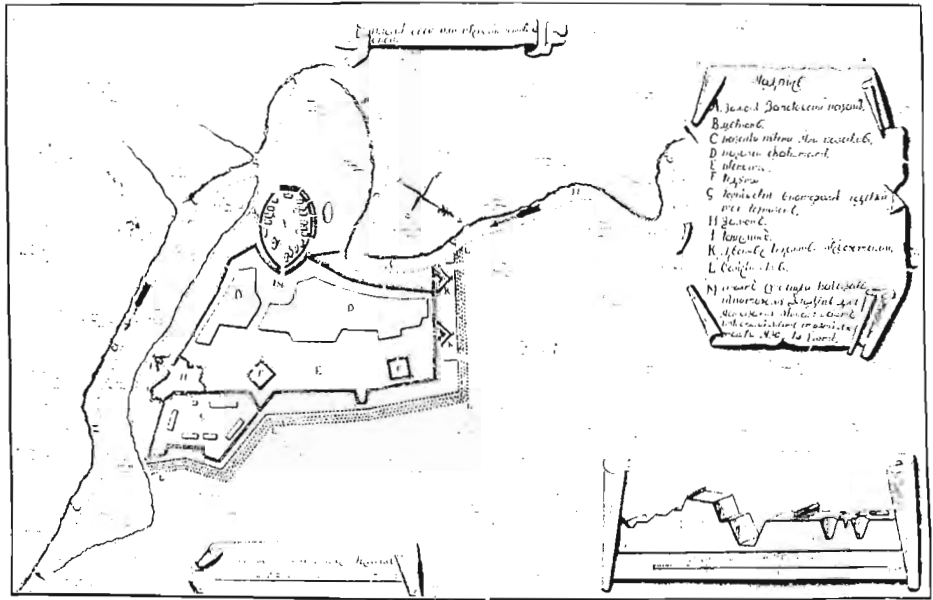

Чортомлицька Запорозька Січ та дніпровські пороги.
Фрагмент карти Дніпра. Кінець XVII – початок XVIII ст. (Опис № 1).

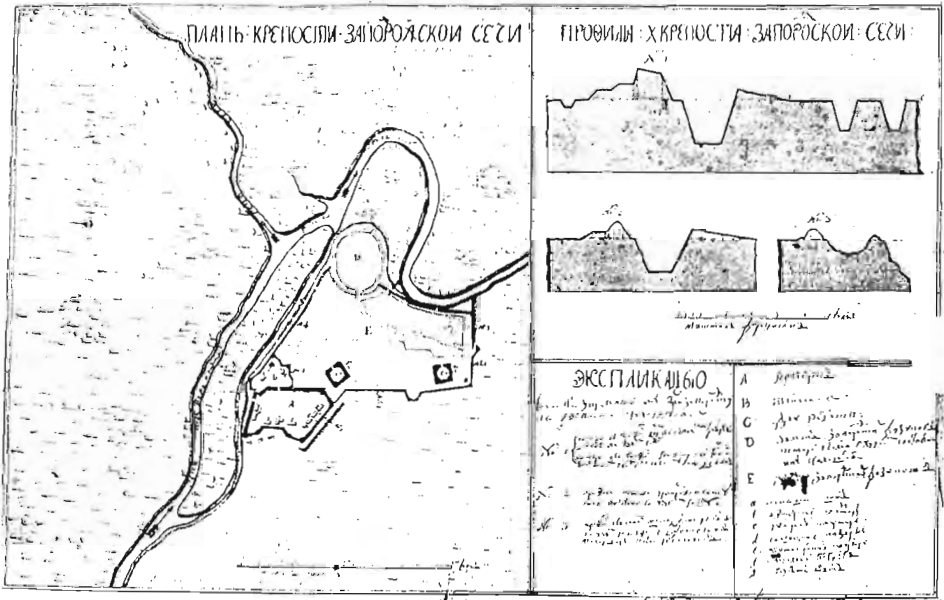

План Старої Січі козаків запорозьких. 1738 р. (Опис № 2).

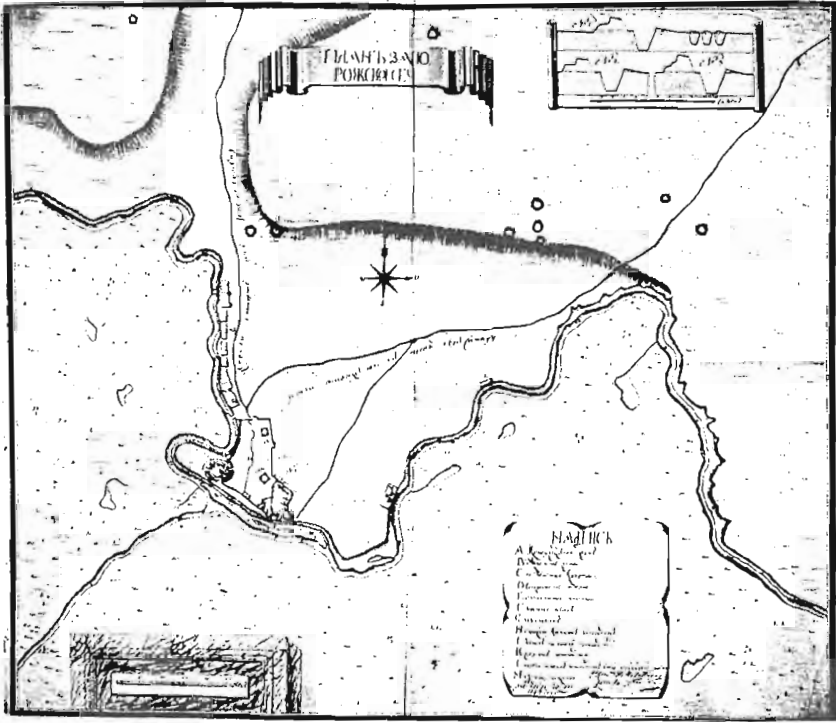

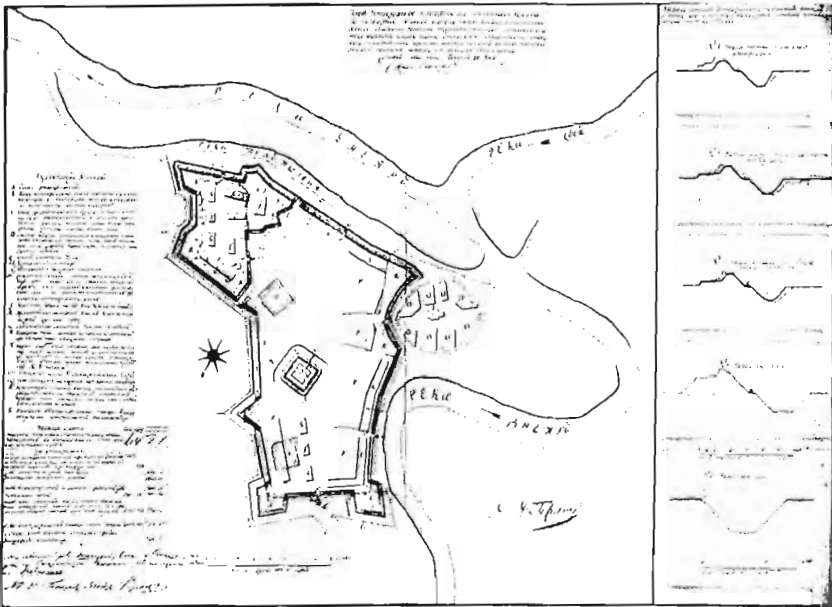
План Запорозької Січі. 1739 р. (Опис № 6).

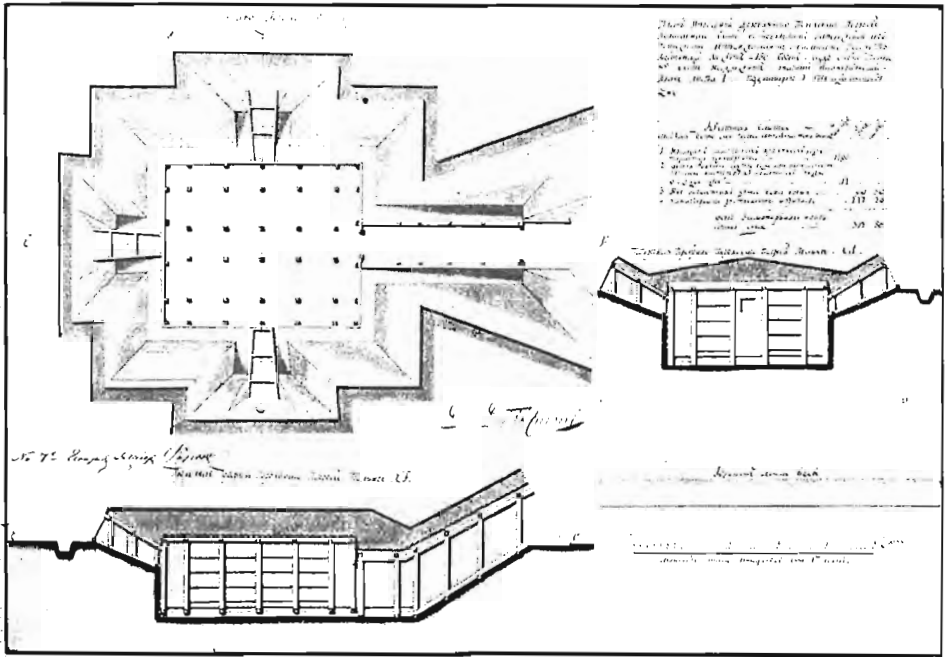
План Запорозької Січі князя Семена Мишедького. 1740 р.
(Опис № 7).

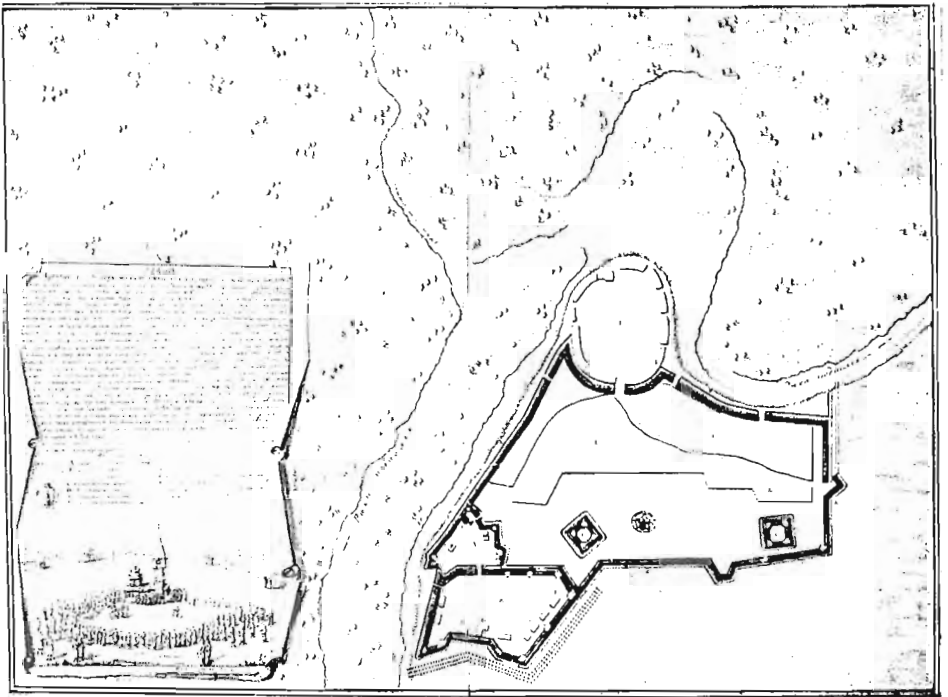
План Запорозької Січі. 1745 р. (Опис № 12).

План Запорозької Січі. 1766 р. (Опис № 15).

Проект порохового льоху Новосіченського ретраншементу. 1766 р.
(Опис № 16).

План Запорозької Січі. 1773 р. (Опис № 21).

42 x 53,6. Туш, перо, акварель. Позначена орієнтація. Рельєф показано штриховкою та відмивкою. Позначені напрямки течії річок, відмітки глибин у футах. Заголовок з поясненнями – в картуші. Аркуш частково пошкоджено.

Нова (Підпільненська) Запорозька Січ

5. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7451. – План Запорозької Січі. 1737 р.

Один з перших проектно-фіксаційних планів Нової Запорозької Січі. Складений з метою уфортифікування козацької столиці під час російсько-турецької війни 1736–1739 рр. Проектом передбачено оточити Січ валами та ровами бастионових окреслень, спорудити на січовому передмісті два редути, прибудувати Новосіченський ретраншемент для команди російських урядових військ. Показані укріплення, їх профілі, вали, рови, “вовчі ями”, рогатки-розсохи, “тури” (плетені з лози конічної форми коші, наповнені землею).

[“Планъ запоржских козакон / города Сечи ис ретранжаментомъ”]. Завізовано: “Маия 16 дня 1737 году. HrL [генерал-лейтенант] Niklas von Bradke”. “Сей планъ і профили опробуютца 1737 году маия дня”.

М. 50 саж. в 1 дм [1:4200]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

42 x 63. Туш, перо. Орієнтація не вказана. Рельєф не позначено. Пояснювальні написи:

“Планъ j профиль какимъ обрасомъ при Сапорожских коза/кахъ городъ Сечь укреплять / А именно

- А. Два редута по профили № 1.
- В. Горнверкъ по профили № 2.
- С. Двойныя флешы по профили № 3.
- Д. Волчыя ямы.
- Е. Рогатки.
- Ф. Малья туры”.

Інші написи: “Самокъ”, “Слободъ”, “река Подполная”, “Фронтъ”, “Мастабъ к плану”, “Мастабъ к профилямъ”.

6. НБУ, СКВ. – Од. зб. 1744. – План Запорозької Січі. Б. р., вірогідно, 1739 р.

Фіксаційний план Нової Запорозької Січі з ближніми околицями. Показані розпланування і забудова, профілі укріплень. На території Коша позначені церква, курені та інші споруди, а в “горнверку” і “теналіі” Новосіченському ретраншементі – будівлі команди російських урядових військ.

[“Планъ Сечи или крепости запорож/ской”].

М. 10 саж. в 1 дм [1: 840]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

30 x 45. Туш, перо, акварель. Вказана орієнтація. Рельєф позначено відмивкою. Заголовок – на стрічці, пояснення та профілі укріплень – в картушах.

Пояснювальні написи:

“Надпись

- А. Замокъ запорожских казаков.
- В. Церковь.
- С. Казачьи керени или казармы.
- Д. Казачей фарштатъ.
- Е. Крепость.
- Ф. Редуты.
- Г. Горнверкъ в котором содержит/ся горнизонъ.
- Н. Замокъ.
- І. Равелинъ.
- К. Двойные реданты пред воротами.
- Л. Вольчьи ямы.
- М. Столпъ, стоящей на базаре / къ которому злодевь для / наказания прикавывають / и при онымъ месте стоятъ ли/тавры и зорю бьютъ”.

Інші написи: “река Бзувлукъ” (насправді, р. Підпільна), “Масштабъ к плану 160 сажень росискихъ”, “Масштабъ к профиле”.

7. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7452. – План Запорозької Січі. 1740 р.

Проектно-фіксаційний план Нової Запорозької Січі, складений інженер-прапорщиком князем С. І. Мишецьким. Показує стан січових укріплень після весняної повені Дніпра 1740 р. Позначені елементи розпланування і забудови Січі, профілі укріплень. Вказані роки спорудження укріплень.

[“Планъ крепости Запорожской Сечи / 1740 года”]. Завізовано: “Инженеръ-прапорщикъ князь Сеемень Мышецкой”.

М. 50 саж. в 1 дм [1:4200]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

38,4 x 62,4. Туш, перо, акварель. Орієнтація не позначена. Рельєф показано відмивкою.

Пояснювальні написи:

“Экспликацію

в какомъ укреплении н[ы]не при Запорожской Сечи крепость находится.

№ 1. Литера *ab* – профиль двум редутам, которые / деланы въ 737-м году.

Литра *abc* – профиль гонверку, оной гонверкъ / въ нынешнем 740-м году совсем отъделан.

№ 2. Профиль тенали і ретранжаменту, / оное работано въ 737-м году.

№ 3. Профиль обвалному месту, которое / въ 739-м і въ 740-м годехъ от вешней полој воды оплыло і обвалилось.

А. Горнверкъ.

В. Теналија.

С. Два реедута.

Д. Замокъ запорожских козаковъ, / которой весма в худомъ состоянии ныне находится.

Е. Жилья запорожских козаковъ.

- a. камендантской домъ.
- b. афицерские квартиры.
- c. инженерная квартира.
- d. салдацкие казармы.
- e. артилериска́я квартира.
- f. пороховой погребъ.
- q. гоубътъ вахтъ”.

Інші написи: “Профили х крепости Запорожской Сечи”, “Река Подполная”, “Река Соси”, “Маштапъ к плану”, “Маштапъ к профилям”.

8. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7453. – План Запорозької Січі. 1741 р.

Фіксаційний план Нової Запорозької Січі з ближніми околицями. Додавався до звіту про фортечні роботи 1741 р. На території Коша позначені церква та інші споруди, ділянки, забудовані куренями; у Новосіченському ретраншементі – будівлі команди російських урядових військ. За межами Січі позначені приміська слобода та хутори, могили-кургани, дороги, дніпрові плавні, річки-рукави та інші топографічні об’єкти.

[“Планъ Запорожской Сечи по болшому маштапу. О работе 1741 году з желтою тушевкой”]. Завізовано: “Інженеръ-маюръ Данила де Боскетъ”. За рамкою: “Копировалъ кандукторъ Алехей Борисовъ”.

М. 10 саж. в 1 дм [1: 840]. Лінійний масштаб.

65,6 x 114,4. Туш, перо, акварель. Позначена орієнтація. Рельєф показано відмивкою та штриховкою. Заголовок – на стрічці, експлікація – в картуші.

Пояснювальні написи:

“Надпись

- A. Камендацкой домъ.
- B. Афицерские дома.
- C. Инженерная кварта.
- D. Салдацкие казармы.
- E. Артелериска́я кварта.
- F. Пороховой погребъ.
- G. Гаубвахтъ.
- H. Слободъ казаков запорожскихъ.
- I. Замокъ запорожскихъ казаковъ.
- K. Церковь запорожская.
- L. Курени казаковъ запорожскихъ.
- M. Зделаныи ворота вновь.
- N. Хуторъ казацкой”.

Інші написи: “река Пополная”, “дорога на Мишуринъ Рогъ и в Переволочну”, “дорога на Хортицкой островъ и в Самару”.

9. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7454. – Профілі укріплень Запорозької Січі. 1741 р.

Проектно-фіксаційний кресленик січових укріплень, що додавався до док. № 8. Показано існуючі та новопроєктовані профілі земляних укріплень та дерев'яних воріт Новосіченського ретраншементу.

[“Профили Запорожской Сечи, о работѣ 1741 годе з желтою тушевкою”]. Завізовано: “Инженеръ-майоръ Данила де Боскетъ”.

М. 7 футів = 1 саж. в 1 дм. Лінійний масштаб.

23,6 x 44,2. Туш, перо, акварель.

Написи: “Фасадъ воротамъ”, “Боковая стена оныхъ воротъ”.

10. РДВІА. – Ф. ВУА. – Од. зб. 21962. – План Запорозької Січі. 1742 р.

Фіксаційний план Нової Запорозької Січі з ближніми околицями. На території Коша позначені церква, окремі споруди, ділянки, забудовані куренями; у Новосіченському ретраншементі – будівлі команди російських урядових військ. За межами Січі позначені приміська слобода та хутір, могили-кургани, дороги, дніпрові плавні, річки-рукави, інші топографічні об'єкти.

[“Планъ Запорожской / Сечи съ сітуац[ей] и в каком н[ы]не / состоянии. 1742 году, февраля дня”]. Завізовано: “Инженеръ-маюръ Данила де Боскетъ”. За рамкою: “Копироваль кандукторъ Григорей Гриндалевъ”.

М. 50 саж. в 1 дм [1:4200]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

48 x 69. Туш, перо, акварель. Позначена орієнтація. Рельєф показано штриховкою та відмивкою. Печатка “Депо картъ”. Інвентарна марка “157”. Заголовок – на стрічці, експлікація – в картуші.

Пояснювальні написи:

“Надпись

А. Камендантской домъ.

В. Офицерские дома.

С. Инженерная квартера.

Д. Салдатские казармы.

Е. Артилерическая квартера.

Ф. Пороховой погребъ.

Г. Гаубвахта.

Н. Слободы казаковъ запорожскихъ.

І. Замокъ запорожскихъ казаковъ.

К. Церковь запорожская.

Л. Курени запорожскихъ казаковъ.

М. Хуторъ казачей”.

Інші написи: “Могила кашевова”, “река Подполная”, “дорога къ Мишуриному Рогу и въ Переволочну”, “дорога на Хортицкой островъ и в Усть-Самару”, “Понімаєть весною водою, проходу и проезду не имєется до Днепра” (на місці плавнів), “Мастабъ к плану” (250 саж.), “Мастабъ к профилямъ” (9 саж.).

11. БРАН, РВ. – Карты і плани. – Од. зб. 829. – План Запорозької Січі. 1745 р.

Фіксаційний план Нової Запорозької Січі з ближніми околицями. Наведено профілі укріплень. На території Коша позначені церква, окремі споруди, ділянки, забудовані куренями; у Новосіченському ретраншементі – будівлі команди російських урядових військ. За межами Січі позначені приміська слобода та хутір, могили-кургани, дороги, дніпрові річки-рукави, плавні, інші топографічні об'єкти. За масштабом та зображеннями кресленик близький до док. № 10.

["Планъ Запо/рожскої Сечі"]. Завізовано: "Киевъ, 1745 году іюля 27 дня. Инженеръ-подполковникъ Данила де Боскетъ". За рамкою: "Чертиль кондукторъ Григорей Алтуфьевъ". За межами рамки зверху: "№ 509/829".

М. 50 саж. в 1 дм [1: 4200]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

59 x 55 (64 x 60). Туш, перо, акварель. Позначена орієнтація. Рельєф показано штриховкою та відмивкою. Заголовок – на стрічці, експлікація та профілі укріплень – на картушах.

Пояснювальні написи:

"Надпись

А. Комендантской домъ.

В. Офицерские дома.

С. Инженерная квартира.

Д. Салдатские казармы.

Е. Артиллерийская квартира.

Ф. Пороховой погребъ.

Г. Хауптвахтъ.

Н. Слободы козаковъ запорожскихъ.

І. Замокъ запорожскихъ козаковъ.

К. Церковь запорожская.

Л. Курени запорожскихъ козаковъ / числом 38.

М. Хуторъ казацкой".

Інші написи: "Река Подполная", "Дорога въ Мишуринъ Рогъ и въ Переволочну", "Дорога на Хортицкой островъ и в Усть-Самару".

12. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7455. – План Запорозької Січі. 1745 р.

Фіксаційний план Нової Запорозької Січі з ближніми околицями. Наведено профілі укріплень. На території Коша позначені церква, окремі споруди та ділянки, забудовані куренями; у Новосіченському ретраншементі – будівлі команди російських урядових військ. За межами Січі позначені приміська слобода та хутір, могили-кургани, дороги, Дніпрові річки-рукави, плавні та інші топографічні об'єкти. За масштабом та зображеннями кресленик близький до док. № 10, 11.

["Планъ Запо/рожскої Сечі"]. Завізовано: "Инженеръ-подполковникъ Данила де Боскетъ. Киевъ, ноября 20 дня 1745 году".

М. 50 саж. в 1 дм [1: 4200]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

54,5 x 65,9. Туш, перо, акварель. Позначена орієнтація. Рельєф пока-

зано штриховкою та відмивкою. Заголовок – на стрічці, експлікація та профілі укріплень – в картушах.

Пояснювальні написи:

“Надпись

А. Камендантцкой домъ.

В. Офицерские дома.

С. Инженерная квартира.

Д. Салдатские казармы.

Е. Артиллерийская квартира.

Ф. Пороховой погребъ.

Г. Хауптвахтъ.

Н. Слободы казаковъ запорожскихъ.

І. Замокъ казаковъ запорожскихъ.

К. Церковь запорожская.

Л. Курени казаковъ запорожскихъ, числомъ тридцать восемь / курени.

М. Хутора казацкие”.

Інші написи: “Могила кошевова”, “река Подпольная”, “дорога въ Мишуринъ Рогъ і въ Переволочну”, “дорога на Хортицкой островъ и въ Усть-Самару”.

13. РДВІА. – Ф. ВУА. – Од. зб. 2164. – План Запорозької Січі. Б. р., вірогідно, 1745 р. [“Планъ Запорож/ской Сечи”]. Документ завізовано інженер-підполковником Данилом Дебоскетом (підпис пошкоджено). Печатка “Депо картъ”. Інвентарна марка “142”.

М. 10 саж. в 1 дм [1: 840]. Лінійні масштаби (пошкоджено).

54,5 x 65. Туш, перо, акварель. Позначена орієнтація. Рельєф показано штриховкою та відмивкою. Заголовки та профілі укріплень – на стрічках. Край аркуша пошкоджено (втрачено лінійний масштаб до плану та окремі написи).

Пояснювальні написи:

“Надпись

А. Камендантцкой домъ.

В. Афицерские дома.

С. Инженерная квартира.

Д. Салдатские казармы.

Е. Артиллерийская квартира.

Ф. Пороховой погребъ.

Г. Губтъвахтъ.

Н. Слободы запорожскихъ казаковъ.

І. Замокъ запорожскихъ казаковъ.

[К]. Церковь запорожская.

[Л]. Курени казаковъ запорожскихъ.

[М]. Хуторъ казацкой”.

Інші написи: “река Подполная”, “дорога в Мишуринъ Рогъ і в Переволочну”, “дорога на Хортицкой островъ і в Самару”.

14. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7456. – План Запорозької Січі. 1760 р.

Проектно-фіксаційний план Нової Запорозької Січі, що передбачає впорядкування січових укріплень, будівництво моста в Новосіченському ретраншементі тощо. Показано розташування будівель ретраншемента, існуючі та запроєктовані профілі укріплень і моста.

[“Планъ ретраншементу Запорожской Сечи / с показаниємъ десейна, каким образом по проже/ктированнымъ профилямъ оной исправитъ / надлежитъ. Сентября дня 1760 годѣ”]. Завізовано: “Полковникъ Штофелнъ”.

М. 20 саж. в 1 дм [1: 1 680]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

56 x 56,8. Туш, перо, акварель. Орієнтація не вказана. Рельєф не позначено.

Пояснювальні написи:

“Эъпликация

А. Запорожской Сечи ретраншаментъ.

В. Афицерские и драгунские квар/тиры.

С. Малой ретраншаментъ.

Д. Большой ретраншаментъ.

Е. Редуты.

Ф. Церковь.

Г. Запорожские курени.

Н. Шинки запорожские”.

Інші написи: “река Днепръ” (на місці р. Підпільної), “река Соси”; “Мастабъ к плану, дюймъ англнской раз/делень в 20-и частей и употреблень за / сажени”, “Мастабъ к профилямъ номеровъ 1, 2, 3, 4, 5, 6, / дюймъ англнской разделень в 20-и частей / и употреблень за футы”; “При сей профили по разсуждению Канцелярии Главной артилеріи і фортификаціи / назначены бытъ по концамъ столпи, что / означено красною краскою / і с таковыхъ означеныхъ профиль послано при указе к полковнику Штофелну / декабря 1760 г[о]ду под № 1477-м” (іншим почерком над профілями мосту).

15. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7457. – План Запорозької Січі. 1766 р.

Проектно-фіксаційний план Запорозької Січі, що передбачає кардинальне перепланування січових укріплень, спорудження нових житлових, господарських та інших будівель для гарнізону російських урядових військ. План складено напередодні російсько-турецької війни 1768–1774 рр., після відхилення царським урядом клопотань Війська Запорозького Низового та гетьмана К. Розумовського про перенесення Січі з річки Підпільної на Микитин Перевіз у зв'язку з намірами імператриці Катерини II знищити Запорозьку Січ.

Кресленик вміщує розгорнуту експлікацію, профілі існуючих та ново-проєктованих укріплень, мосту, короткий кошторис фортечних робіт. Проєкт не був реалізований.

[“Планъ ретранжаменту Запорожской Сечи, с показаніемъ нынѣшняго / его расположения и какимъ образомъ в лутчѣе оборонительное состояніе / по вновь учиненному прожекту, не удаляясь от старого укрепления, дабы / темъ не учинить большаго кошту употребленія, всходствие тамошь/нихъ обстоятельствъ привести надлежитъ: как в плане и профілю значить красными линиями с таковою жъ оттушевкою. / Сочиненъ 1766 года генваря 31 дня”].
Завізовано: “Д. Де Боскетъ”. За рамкою: “Копироваль кандукоръ Макаръ Долинъ”. За рамкою вгорі праворуч “Лист I”. Архівна помітка: “Новосеченской”; В местности рекъ Подполной, Соси и Днепра, на / изученіи по спеціальнымъ планамъ, что поведано, / одна [нерозб.] Подполная. / № 2-й. Генерал-маіоръ Ферстеръ”.

М. 10 саж. в 1 дм [1: 840]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

47 x 67,5. Туш, перо, акварель.

Пояснювальні написи:

“Эѣспликация на планъ.

А. Большой ретранжаментъ.

В. Малой ретранжаментъ, в коемъ перемычка бруствера / подъ литерою “И” в разсуждени[и] тесноты оставляетъ/ся, j сатемъ оной сравнять надлежитъ.

С. Вновь прожектированной редутъ, которой полагаетъ/ца выше ретранжаменту 6-ю футами, дабы / чрезъ то, какъ чрезъ ретранжаментъ в поле, такъ / j внутри, доволную оборону иметь могъ.

Д. Старые редуты, отъ которыхъ в разсуждении равной / с ретранжаментомъ высоты, и что по ихъ положенію мало дефенсы иметь можно, полагаетца срыть / i места сравнять.

Е. Штапъ офицерской домъ.

Ff. Капитанские квартиры.

G. Субалтернъ офицерские квартиры.

Н. Салдатские казармы, которые полагаютца числомъ / на две роты в мирное время, а в военное время над/лежитъ оной гарнизонъ умножить до одного / баталиона jли смотря по обстоятельствамъ i об/ширности ретранжаменту и болше.

J. Пороховой погребъ на 150 5-ти пудовыхъ бочекъ.

К. Провиантской магазейнъ, в коемъ поместитца / можетъ до 3000 кулей.

Л. Артилериской магазейнъ для ихъ снарядовъ.

М. Караульные покои, которые построить надлежитъ каж/дую против одной офицерской квартиры.

Н. Вороты, оные дабы совсемъ открыты быть не могли, полагаю/тца между бруствера, а в ыныхъ местахъ и в гласисе, / где пунктирными линиями означено, ис полисаде, / а мосты чрезъ рвы сделать по положенной при сем / под № 5 профили.

О. Запорожские курени.

Р. Запорожские шинки.

Т. Церковь.

Q. Ныне имеющиеся офицерские и драгунские квартиры.

Р. Полагающееся строение в ломку для свободного между / ретранжаментомъ j прочимъ строениемъ / проезда, какъ красными линиями с таковою ж оттушевкою показано.

Краткая смета с показаніемъ во что по вновь учиненному прожектору реченной / ретранжаментъ і все полагаемое в во ономъ казенное строе/ние коштовать имеетъ	Число людей		Са материалы и заработных денегъ	
	Едино- временно	В каждой день	Рубли	Копейки
Для ретранжаментъ: Из салтат мастеровыхъ и работныхъ людей полагається единовременно 38715				
А естли повелено будетъ в одно лето исправить, то потребно ма/стеровыхъ и работныхъ людей в каждой день 323			1654	5
Имъ заработныхъ денег во все время На материалы, инструменты і припасы 240				90
Всего на ретранжаментъ за материалы і заработных денегъ 1894				95
На пороховой погребъ 1390	12		317	50
На две роты за неимениемъ лесу из масанокъ казармъ, шта/пской и офицерскихъ квартиръ, правиантской и для арти/лерискихъ снарядовъ магазеины и для двухъ карауленъ 10350	86		2766	40
Всего на ретранжаментъ и прочіе строеніе потребно 5455	421		5978	85
А впредь на все означенное исправление ежегодно / на содержаніе полагаетца 398				55

S. Нынешния из ретранжаментъ выезды, которые / по прожектору за неспособностію отменяютца”.

Інші написи: “Мачтабъ к плану от 70 сажень”, “Профили Сеченскаго ретранжаментъ с показаніемъ в какомъ / состояніи ныне находится, черными, а какъ обновить полагаетца, / значить красными линиями”, “№ 1. Профиль с нутреной стороны Малаго / ретранжаментъ”, “№ 2. Профиль с наружной стороны Болшого и Малаго / ретранжаментъ”, “№ 3. Профиль с набережной стороны Болшого / и Малаго ретранжаментъ”, “№ 4. Профиль чрез редутъ”, біля масштабной лінійки до профілів – “Мачтабъ к профілямъ № 1, 2, 3 и 4-го отъ 50 футъ”, “№ 5. Профиль чрез мостъ”, “Мачтабъ к

профилю № 5 отъ 20 футъ”, “Река Днепръ”, “Река Подполная”, “Река Соси” (назви річок позначені помилково).

16. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7460. – Проект порохового льоху Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі. 1766 р.

Кресленник є частиною проекту перебудови Новосіченського ретраншементу 1766 р. (див. док. № 15). Вміщує план, поздовжній та поперечний перетини порохового льоху, короткий кошторис будівельних робіт.

[“Планъ и профили деревяннаго порохового погреба, / полагаемаго быть во обновляемомъ Запоржской Сечи / по прожектору ретраншаментѣ, в которомъ пороху по/меститца можетъ 150 бочекъ, а где оному построѣну быть надлежитъ, значитъ на генеральномъ / плане листа I-го под литерою “J”. 1766 года генваря 31 дня”]. Завізовано: “Д. Де Боскетъ”. За рамкою вгорі: “Листъ II”. Архівна помітка: “№ 7-й. Генераль маіоръ Ферстеръ”.

Написи: “Планъ пороховоме погребу”, “Подольная профиль порохового погреба по линее “EF”, “Поперечная профиль порохового погреба по линее “CD”, “Горизонтъ летней воды”, “Мастабъ к плану и профилямъ отъ 4-х сажень”.

Краткая смета с показаніемъ, во что погребъ со всемъ коштовать имеетъ	Сколко людей	Рубли	Копейки
1. Из салдатъ мастеровыхъ и работныхъ людей полагаецца единовременно	1300		
2. А естли повелено будетъ в одно лето построить, то потребно мастеровыхъ и работныхъ людей в каждой день	12		
3. Имъ заработныхъ денегъ во все время		90	30
4. На материалы и инструменты		227	20
Всего за материалы и заработные денги		317	50

М. 7 футів = 1 саж. в 1 дм. Лінійний масштаб.

47,0 x 67,5. Туш, перо, акварель.

17. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7458. – Проект казенних будівель для Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі. 1766 р.

Кресленник є частиною проекту перебудови Новосіченського ретраншементу 1766 р. (див. док. № 15). Вміщує плани та фасади запроектованих штаб-офіцерського і субалтерн-офіцерського будинків, солдатської казарми, кошторис будівельних робіт.

[“Планъ и фасады казеннымъ строениямъ, полагаемымъ / быть в Новосеченскомъ ретраншаментѣ, которые построить / надлежитъ во всемъ на такомъ основаніи, какъ на увеличенъ/номъ плане листа IV описано. 1766 года / геенваря 31 дня”]. Завізовано: “Д. Де Боскетъ”. “Копироваль кандукторъ Дмитрей Ларионовъ”. За рамкою вгорі праворуч “Листъ III”.

М. 7 футів = 1 саж. в 1 дм. Лінійний масштаб.

33 x 48. Туш, перо, акварель.

Пояснювальні написи: “Эпликация литеръ / Штапъ афицерскаго дому / “а”– сени, “б”– жилые покои, “с”– кухня, “d”– людские / покои, “е”– завалины; / ѿфицерской связи / “f”– сени, “q”– чуланы, “h”– жилые покои с разделениемъ / на двоє, ис коихъ каждая половина полагается / для одного субалтернъ-офицера; / Салдатскихъ казармъ / “j”– сени, “k”– жилые покои, “l”– и во оныхъ мары”; / “Наружной фасадъ / штапъ-офицерскаго дому”, “Планъ штапъ-офицерскаго дому, которой значить / на генеральномъ плане под литерою “Е”; “Наружной фасадъ одной связи для двухъ субалтернъ-офицеровъ”, “Планъ одной связи для двухъ субалтернъ-офицеровъ, каковыхъ полагаетца быть четыре, с разделениемъ / каждой на две половины, ис коихъ одна должна / построится особливо между офицерскими / связми, какъ на генеральномъ плане под лите/рами “Ff” для капитановъ, а офицерские под литерою “Q”; “Наружной фасадъ салдатскихъ казармъ”, “Планъ

Краткая смета с показаніемъ во что полагаемое в Новосе- ченскомъ ретранжаменте казенное строе/ ніе, яко то штапъ- и оберъ-офицерские квартиры, салдатские казармы, а при том / провантской і артиллерской для снарядовъ магазейны и караулни со всемъ / построениемъ коштовать имеютъ	Число людей		За материалы и заработные	
	Едино- временно	В каждой день	Рубли	Копейки
Из салдатъ мастеровыхъ и работныхъ людей полагаетца А естли повелено будетъ все означенное в одно лето построить, / то потребно мастеровыхъ и работныхъ людей Имъ заработныхъ денегъ На материалы, инструменты і припасы Всего за материалы и заработные денги	10350	86	571 2224 2766	50 90

салдатскимъ казармамъ, с показаніемъ маръ, / числомъ на две роты, которые значать на генеральномъ плане под литерою “Н”.

18. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7461. – Проект штаб-офіцер-
ського будинку для Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі. 1766 р.

Кресленник є частиною проекту перебудови Новосіченського ретранше-
мента 1766 р. (див. док. № 15). Вміщує перетин, фрагмент плану та пояс-
нення до проекту штаб-офіцерського будинку.

[“Увеличенная профиль онаго жъ дому по линіи “QH”, “Увеличенной
планъ одной части штапъ-офицер/скаго дому”]. Завізовано: “Д. Де Боскетъ”.
“Капироваль кандукторъ Антонъ Лебедевъ”. За рамкою вгорі праворуч
“Листъ IV”. Архівна помітка: “№ 8-й, Генераль-маіоръ Ферстеръ”.

М. 7 футів = 1 саж. в 1 дм. Лінійний масштаб.

24,2 x 39. Туш, перо, акварель.

Пояснювальні написи:

“Эхпликация

Кровля полагаетца сделать из жердей. И покрыть камышомъ. / Потолокъ равномерно полагаетца ис таких же жердей. Между которыми сделать / переплеть ис камыша или хворосту с набивкою наверху глиною, а снутри вымазавъ, / оною выбелить известью или вымазать же белою глиною, а для поддержания / сей тягости внутри продолныхъ стень полагаютца в пристойныхъ местахъ / столбы, и на оныхъ под потолокъ попережные брусья, кои значать в плане пунктир/ными линиями под литерою “А”, в профиле “b” столбы “С”. Для делания кровль/ли потолка ј стень употреблять надлежить такие жерди, которые бы какъ / можно толще были, ис коихъ стоячие вкапываютъ в землю не менее 2 1/2 футъ. / Вокругъ стень для лутчаго оныхъ поддерживания полагаютца завалины, которые / с наружной стороны укреплены переплетомъ. А между оными набить землею. / Пол за малоимениемъ тамъ досокъ и бревень, сделать из глины. / Какъ в Сапорожской Сечи ј близости оной крупнаго лесу не имеетца, то цивилное строение / по мало-россійскому ј тамошнему обыкновеню полагаетца строить масанками. Для чего / изъясняетца при семъ увеличенной планъ, одной части штапъ-офицерскаго дому / с показаниемъ, какимъ манеромъ переплеть из хворосту с постановлениемъ / кольевъ или жердей, ј с набивкою между оными глины сделать надлежить, которой / должно с наружи ј снутри вымазавъ глиною, выбелить јзвостью. 1766 года генваря 31 дня”.

Інші написи: “Мачтабъ к плану и профилямъ отъ 3-х сажень”.

19. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7459. – Проект провіантського та артилерійського магазейнів для Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі. 1766 р.

Кресленик є частиною проекту перебудови Новосіченського ретраншементу 1766 р. (див. док. № 15). Включає плани і фасади провіантського та артилерійського магазейнів.

[“Планъ и фасады провиантскому, и для артилерисскихъ / снарядовъ магазейнамъ, полагаемые быть в Новосеченскомъ / ретраншаменте, кои построить надлежить во всемъ на та/комъ основаніи, какъ на увеличенномъ плане ј профиле листа / “IV” описано, а во что коштовать имеют, между прочимъ / обще на листе “III” в смете показано. 1766 года генваря 31 дня”]. Завізовано: “Д. Дє Боскетъ”. “Копироваль кандукторъ Дмитрей Ларионовъ”. За рамкою вгорі “Листъ V”.

М. 7 футів = 1 саж. в 1 дм. Лінійний масштаб.

24,7 x 43,5. Туш, перо, акварель.

Написи: “Наружной фасадъ провиантскаго магазейна”, “Планъ провиантскаго магазейна, / а в какомъ месте оной построить, значить на генеральномъ под литерою / “К”, в коемъ муки поместится можетъ до 3000 кулей”, “Наружной фасадъ для артиллерискихъ снарядовъ магазейна”.

“Планъ артиллерискаго магазейна, / а в какомъ месте оной построить, значить на генеральном под литерою “Л”.

Інші написи: “Мачтабъ к плану и фасаду отъ 10 сажень”.

20. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 12. – Од. зб. 7462. – План і профілі Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі. 1768 р.

Проектно-фіксаційний план Новосіченського ретраншементу Запорозької Січі. Передбачає реконструкцію укріплень ретраншементу, спорудження нових будівель для команди російських урядових військ.

[“Планъ и профили Новосеченскаго ретранжаментъ з ближ/нею ситуациею і с прожектотъ, какимъ образомъ ретранжаментъ переделать. Снять и сочинень 1768 / года августа мца. Поданъ при рапорте инженеръ маиору Колюбакину”]. Завізовано: “Инженеръ-прапорщикъ Стефанъ Чубийсовъ”.

М. 10 саж. в 1 дм [1: 840]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

44,3 x 55,2. Туш, перо, акварель. Позначена орієнтація. Рельєф показано відмивкою. Додано аркуш з фіксаційними та проектними профілями укріплень.

Пояснювальні написи:

“Экспликацио

Ф. Запорожскихъ казаковъ дворы и лавки.

С. Н. Ретранжаментъ.

К. Редуты.

Л. Отделение для регулярной команды.

М. За теснотою после зделанная постройка.

Н. Вольчей ямы.

О. Кардегардия.

Р. Цеихаузь.

Г. Пороховой денежные и зелейные в крайней ветхо/сти.

Р. Денежной погреба и к починке негодны.

С. Провиантской магазейнъ.

Т. Штабъ и оберъ афицерския квартиры.

У. Салдатские казармы.

В. За ветхостию афицерские квартиры и салдатские казармы, сплетенные из хворосту шалаши вновь жительство имеютъ.

Прожектировано:

Х. Какимъ образомъ ретранжаментъ переделать.

У. Кардегардия.

З. Пороховой погребъ.

а. Провиантские магазейны.

б. Штабъ и оберъ афицерские квартиры.

с. Салдатские казармы.

д. Конюшни и избы для казаковъ, находящихся в разъездахъ”.

Інші написи: “река Подполная”, “Масштабъ к плану дюймъ аглинской разделень въ 10 частей и употреблено за сажени”, “Вешней горизонтъ воды”, “Нижней горизонтъ воды”, “№ 7. Профиль какимъ образомъ ретранжаментъ переделать”, “Масштабъ к профилямъ”.

21. РДВІА. – Ф. ВУА. – Од. зб. 21963/І. – План Запорозької Січі. 1773 р. Фіксаційний план Нової Запорозької Січі з ближніми околицями. Належав до збірки планів визначних міст і фортець Російської імперії, що презентувалися імператриці Катерині ІІ. В картуші вміщено коментар про запорозьких козаків та Січ, Герб Війська Запорозького Низового (постать козака з рушницею), ведута із зображенням козацької ради, церкви та куренів. Архітектурні мотиви малюнку, що зображає козацьку раду, не є достовірними. Коментар про запорозьких козаків та Січ написано, ймовірно, Г.-Ф. Міллером. Окремими деталями кресленик нагадує план Запорозької Січі 1740 р. інженер-прапорщика князя Семена Мишецького.

["Планъ / крепости Запоржской Сечи с округъ лежащею ситуаціею. Черчен 1773 году"]. Печатка: "Дело картъ".

М. 10 саж. в 1 дм [1: 840]. Лінійний масштаб (40 саж.).

42 x 59,6. Туш, перо, акварель. Орієнтація не позначена. Рельєф показано штриховкою та відмивкою.

Коментар: "Укрепленное сіе поселеніе войска казацкого на западномъ берегу Днепра при устье реки Бузала/ка начало свое возымело, по объявленію писателей, во времена Полского короля Стефана Батория, которой, / вознамерясь пределы свои къ Черному морю и къ полуострову Крыму разпротранить, во-первых малоросіских / казаковъ чиномъ войска Регулярного почтилъ, приславъ имъ подлежащихъ властей. В тожъ самое время и кре/пость Сечь* по Днепру отъ Кіева въ 434-х верстахъ построена, въ которой отборные и добровольно отпра/вленные казаки для отвращенія татарскихъ набеговъ въ семь ихъ главномъ жилище поселены куренями, со/хранивъ при оныхъ имена городовыхъ полковъ казацкихъ, изъ коихъ они вышли. И такъ сіе общество, узаконе/нное въ подражаніе малтискихъ Кавалеровъ, имело свободное пропитаніе, пользуясь изобилиемъ данныхъ и[м] / вокругъ Сечи земель. Возстановляя при томъ воинскими действиями славу свою, не только сохраняли въверен/ные имъ пределы, но и частымъ вопреки раззореніемъ неприятельскихъ селеній, въ страхъ ево приводили, пускаясь въ малыхъ своихъ судахъ и гимнахъ на Черное море, пробегали до Азіатскихъ береговъ, где ра/ззоривъ Трапезонтъ, Синопъ, и на самый Константинополь страхъ наносили, и когда поискуя корыстей / своихъ на купецкіе Турецкіе корабли нападали. Но скоро, опозорясь междуусобіями, наглостію / и хищеніемъ, претворили мужество и храбрость свою в безславіе и разбойническое свирепство и вместо чаймой помощи не ретко вредомъ и изменою соответствовали. Состоя под Польшею около 140 лет, / пришли въ 1654-м году под Російскую державу, и за учиненную ими въ 1708-м году измену присоединеніемъ к Мазепиной стороне, сіе ихъ укрепленіе раззорено. Тогда, отошедъ къ туркамъ, жили близъ / Крыма. В 1735 году, пришедъ вторично под Російскую власть, те жь выгодные ихъ места за/няли. Потомъ во время бывшей съ турками въ 1736-м году войны, прибавлены еще укрепления, / какъ то редуты, волчы ямы, и для собственнаго самыхъ

---

* "Сечь значитъ место, огражденное некакимъ укрепленіемъ, которымъ отъ другихъ отделяется, а Запорожскою именуется / потому, что лежитъ ниже днепровскихъ пороговъ".

ихъ обузданія Цитадель, / въ которую и отделяется изъ положенныхъ по воинскому штату въ Крепости Святыя / Елисаветы баталіоновъ, одинъ штабъ афицеръ за каменданта, съ двумя ротами / салдаты и б-ю орудиями”.

Пояснювальні написи:

“Экспликація литеръ.

Укрепленіи (под литеръ А/В). Служащие за цитадель для регулярного войска / в нихъ

С. Камендантской домъ.

Д. Афицерские кварталы.

Е. Салдатские казармы.

Ф. Артиллериская квартера.

Г. Пороховой погребъ.

Н. Гоубвахтъ.

І. Курени, изборное место запорожцовъ.

К. Ретранжаментъ и в середине онаго редуты для прикрытія запорожскихъ / жилищъ, подъ литерою “L”.

Інші написи: “Река Подполія”, “Река Соси”.

22. РДВІА. – Ф. ВУА. – Од. зб. 21963/ІІ. – План Запорозької Січі. 1773 р.

Фіксаційний план Запорозької Січі з ближніми околицями. Служив за чернетку для док. № 21. Вирізняється високою якістю креслярських робіт. На території Коша позначена січова церква. Вміщує профілі укріплень, текст коментаря про запорозьких козаків та Січ.

[“Планъ крепости Запоржской Сечи с округ лежащею ситуаціею. Черченъ 1773 года”].

М. 10 саж. в 1 дм [1: 840]. Лінійний масштаб.

51,3 x 68,3. Туш, перо, акварель. Орієнтація не позначена. Рельєф показано відмивкою. У лівому куті аркуша зверху вклеєно експлікацію.